

TILSHUNOSLIKDA KONSEPT TUSHUNCHASINING MOHIYATI HAMDA NAZARIYALARI

Sotvaldiyeva Xilola Musinovna

FarDU, katta o'qituvchi

Toshmirzayeva Dilshoda Odiljonovna

Farg'ona davlat universiteti, 2 - kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Dunyo tilshunosligida pragmalingvistika, diskursiv tahlil, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya kabi sohalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi matn yaratilishi hodisasining talqinida ham jiddiy nazariy qarashlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Xususan, matn tahliliga antropotsentrik nuqtai nazardan yondashish bugungi tilshunoslikning etakchi yo'nalishlaridan biriga aylandi.

***Kalit so'zlar:** lingvopoetik, pragmatik, derivatsion, kommunikativ, tilshunoslik, konsept, kognitiv, psixolingvistik, til tizimi.*

Bizga ma'lumki, dunyo tilshunosligida matnga dastlab, asosan, semantik va sintaktik nuqtai nazardan yondashilgan. Keyingi yillarda, xususan, XXI asr boshlaridan matni lingvokulturologik, pragmatik, sotsiolingvistik, kognitiv va psixolingvistik tamoyillar asosida tadqiq etish tendensiyasi kuchaydi. Unga faqat semantik-sintaktik jihatdan bog'langan gaplar yig'indisi sifatida emas, balki ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan muloqot shakli, o'zida muayyan til sohiblarining bilimlarini, lisoniy tafakkurini, milliy psixologiyasi va mentalitetini aks ettiruvchi mental qurilma sifatida qarala boshlandi.

Tilshunoslikda til tizimini antropotsentrik nuqtai nazardan o'rganish, asosan, lingvistik semantika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, pragmatik tilshunoslik,

lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlarda namoyon bo'lgan. Antropotsentrik paradigma asosida yaratilgan ishlarda til tizimi shaxs omili bilan bog'liqlikda tadqiq etilgan. O'zbek tilshunoslarining lingvistik semantika, pragmatika, kognitiv tilshunoslikka oid tadqiqotlari o'zida antropotsentrik yo'nalish tendensiyalarini namoyon qilsa-da, bu boradagi tadqiqotlar hali etarli darajada emas.

Ta'kidlash lozimki, o'zbek tilshunosligida matnning lingvopoetik, pragmatik, derivatsion, kommunikativ xususiyatlariga bag'ishlangan muayyan tadqiqotlar amalga oshirilgan. Lekin o'zbek tilida yaratilgan matnlar shu vaqtga qadar antropotsentrik aspektida yaxlit holda tadqiq qilingan emas.

Bugungi kunda ko'plab tadqiqotchilar XXI asrni fanlar integratsiyasi asri deb hisoblamogdalar. Muayyan obyekt mohiyatini yoritishda fanlararo hamkorlik o'z natijalarini bermoqda. Bu kabi yondashuvdan murakkab mavjudot bo'lgan shaxs fenomenining nutqiy faoliyatini tadqiq etishda ham foydalanish eng to'g'ri yo'ldir. Zero, inson nutqi uning o'zi kabi murakkab va ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. Bu borada tilshunoslik sohalarining hamkorligi o'z samaralarini berishi shubhasizdir.

Aytish lozimki, XXI asrning dastlabki yillarida o'zbek tilshunosligida matn lingvistikasi yo'nalishida jiddiy tadqiqotlar amalga oshirildi: matn lingvopoetikasi, mazmuniy persepsiyasi, uning pragmatik, derivatsion va psixolingvistik xususiyatlari, matn modalligi va temporalligi haqida monografik aspektidagi ishlar yuzaga keldi.

Tilshunos olim N.A.Arutyunova ta'biri bilan aytganda, "... bir maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy faoliyat turi, kishilarning o'zaro munosabatlarida va ular ongining mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da qatnashuvchi nutq; voqelik bilan munosabatda olingan matn" muammosini hamda lisoniy tafakkur egasi bo'lgan shaxs faoliyatini o'zaro aloqadorlikda tadqiq etish o'zbek tilshunosligida antropotsentrik tahlil tamoyillarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, matnni uning yuzaga kelishi, idrok etilishi va tushunilishi nuqtai nazaridan o'rganish matn haqidagi nazariy qarashlarni yanada chuqurlashtiradi. Diskursiv faoliyat egasi bo'lgan shaxs intellekti va fikrlash tarzining matn shakliga kirish jarayoni mexanizmlarini tadqiq etish esa tafakkur modellarining o'zbek tilidagi in'ikosiga xos xususiyatlarni

aniqlashga imkoniyat yaratadi. Fikrimizcha, bunda matnning nutq uslublariga ko'ra turlaridan biri bo'lgan badiiy matn tahlili o'zbek tilshunosligi uchun boy materiallar bera oladi.

Prof. N.Mahmudov o'z maqolalaridan birida konsept termini eng ko'p definitsiyaga ega bo'lgan termin ekanligini ta'kidlab, shunday yozadi: "Lingvokulturologik tadqiqotlarda aynan konseptning ifodalanishi muammolariga juda katta e'tibor qaratilmoqda, internet materiallari bilan tanishganda, masalan, Rossiyadagi tilshunosliklarda bu yo'nalish nihoyatda keng tarqalganini ko'rish mumkin, bu boradagi ishlarni sanab, sanog'iga etish ham mushkul. Hatto so'nggi yillarda yoqlangan nomzodlik dissertatsiyalarining juda katta qismi aynan u yoki bu tilda konseptning lingvokulturologik tadqiqiga bag'ishlangan".

Fikrimcha, konsept, darhaqiqat, mental tuzilma. Lekin u ko'p qirrali va ko'p qatlamli tuzilmadir. Shuningdek, konsept bir vaqtning o'zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etadi. Zero, konseptning kognitiv, psixolingvistik va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekt sifatida tavsiflanayotgani ham shundan dalolat beradi. Shuningdek, biz konseptning sub'ektiv, ijtimoiy, lingvomadaniy, badiiy konseptlar sifatida tiplarga ajratilganligini yagona mohiyatga turli jihatlardan yondashuv sifatida baholaymiz. Zotan, til tizimining o'zi yuqoridagi sifatlarni o'zida jamuljam etgan nihoyatda serqirra hodisalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Musinova, S. H. (2022). *COMPARATIVE STUDY OF MASS MEDIA VOCABULARY IN ENGLISH AND UZBEK*. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 15, 110-112.
2. *О структурно-семантических особенностях вопросительных предложений в разносистемных языках* H Sotvaldiyeva, *Ученый XXI века*, 2017
3. Сotвалдиева, X. M. (2016). *Семантика английских пословиц*. *Ученый XXI века*, 24.
4. Sotvaldieva, K., & Toshmirzayeva, D. (2022). *COGNITIVE STUDY OF "HAPPINESS" METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK IDIOMS*. *Science and innovation*, 1(B6), 914-919.

5. *Sotvaldieva, H. M. (2021). Using proverbs as A lead-In activity in teaching english as A Foreign Language. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(11), 159-163.*
6. *Toshmirzaev Kodirjon Odiljonovich Toshmirzayeva Dilshoda Odiljonovna, ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CONCEPT “HAPPINESS”-“BAXT” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES, Results of National Scientific Research SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 212 bet*
7. *Mirzayeva Salimaxon Rayimjonovna, Toshmirzayeva Dilshoda Odiljonovna, TILSHUNOSLIK NAZARIYASI VA AMALIYOTI MASALALARI, “Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari va xorijiy tillarni o‘qitishda innovatsion yondashuv” mavzusidagi III xalqaro onlayn ilmiy-amaliy anjumani materiallari. - Farg‘ona, 2022 yil, 28-31 betlar*
8. *Yusupova Sabohatxon A‘zamjonovna, Toshmirzayeva Dilshoda Odiljonovna, Ingliz va o‘zbek tillarida baxt va baxtsizlik konseptining ifodalanishi, YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, 87-91 betlar.*
9. *Sotvaldieva, K., & Toshmirzayeva, D. (2022). COGNITIVE STUDY OF “HAPPINESS” METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK IDIOMS. Science and innovation, 1(B6), 914-919.*
10. *Odiljonovich, T. K., & Odiljonovna, T. D. (2022). ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CONCEPT “HAPPINESS”-“BAXT” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Results of National Scientific Research International Journal, 1(2), 212-215.*
11. *Yusupova, S. A. Z., & kizi Shodieva, G. N. (2023). SOME ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. GOLDEN BRAIN, 1(1), 300-304.*
12. *Qizi, S. G. N. (2023). SO ‘ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH ASOSLARI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(18), 10-14.*
13. *Usmanova, D., & Shodieva, G. N. K. (2022). ISSUES OF CLASSIFICATION OF WORD CATAGORIES IN THE UZBEK LANGUAGE. Academic research in educational sciences, 3(6), 1276-1280.*
14. *Usmanova, D., & Shodieva, G. N. K. (2022). ISSUES OF CLASSIFICATION OF WORD CATAGORIES IN THE UZBEK LANGUAGE. Academic research in educational sciences, 3(6), 1276-1280.*